ראָזענטאַל, סאַשאַ
(שמעיה פישנאָוו)

[געב. 1892 — געשט. 11 סעפט. 1962]

געבוירן 1892 אין בעריסלאָוו, כערסאנער גובערניע, אוקראַינע, ביי אָרעמע עלטערן. אין זיין אויטאָביאָגראַפיע שרייבט ע.״, אַז זיין פאָטער איז געווען אַ טאפעצירער, אַ גרויסער ליבהאָבער פון יידיש טעאַטער, און אונטערן איינפלוס פון אַברהם גאָלדפאַדנס ערשטע פאָרשטעלונגען, האָט ער, ווי אַ מנגן, איינגעאָרדנט אַ קינדער־אויפפירונג פון „שולמית״, און אים, אַ 10 יאָריקן, געגעבן צו שפילן די ראָל פון „אבשלום״. פון דעמאָלט אָן האָט „דאָס לערנען אין דער שטאָט־שול זיך שוין נישט געקלעבט״, און דער פאָטער האָט אים אָפּגעגעבן צו אַן אַפּטייקער צו שטודירן אַלס פּראָוויזאָר, אָבער אויך דאָס האָט זיך ניט איינגעגעבן, ווייל עס האָט אים כסדר געצויגן צום זינגען און אַזוי ווי קיין יידיש טעאַטער איז ביי זיי ניט געווען, איז ער כסדר „געלאָפן״ אין רוסישן טעאַטער, און דערווייל געזונגען ביים חזן ישעיה זאַיאַץ, דערנאָך ביי אַנדערע חזנים, ביז ער איז אַריינגעטראָטן אין דער אָנגעקומענער יידישער טרופּע פון מישוראַט.

ר. נעמט אַרומפאָרן מיט אָט דער טרופּע, וווּ ער שפּילט שוין ראָלן, אָבער צוליב דעם, וואָס אָפט ווערן זיי געשטערט אין שפּילן, קומט ער פון צייט צו צייט אהיים און שפּילט מיט „ליבהאָבער״ ביז ס׳קומט ווידער אונטער אַ געלעגנהייט צו שפּילן מיט אַ פּראָפעסיאָנעלער טרופּע, און אַזוי באַטייליקט ער זיך אין די טרופּעס פון גענפער, סאבסיי און אין 1916 מיט קלאַראַ יאָנג אין מאָסקווע און פעטראָגראַד, און, נאָך דער רעוואָלוציע, אין טרופּעס, צונויפגעשטעלט דורכן אַלרוסישן יידישן אַרטיסטן פאַריין מיט משה ליפּמאַן אַלט אָנפירער, 2 יאָר מיט רודאָלף זאסלאווסקי. אין 1920 אַריינגעטראָטן אין קיעווער „קונסט־ווינקל״, אין 1925 אַריבער אין דער טרופּע פון קלאַראַ יאָנג, 1926 — אָפּגעפאָרן קיין אַרגענטינע, וווּ ער שפּילט 6 חדשים אין טעאַטער „עקסעלסיאָר״ און קערט זיך צוריק קיין קיעוו שפּילן אין דאָרטיקן יידישן טעאַטער, מיט וועלכן ער באַזוכט אויך אַנדערע שטעט. 1929 — ווידער צוריקגעפאָרן, צוזאַמען מיט זיין פרוי גילדאַ פלאָווינאַ, קיין אַרגענטינע, וווּ ער שפּילט מיט יוסף שעהנגאָלד, נעלי קעסמאַן, פאָרט דערנאָך קיין אייראָפּע, וווּ ער שפּילט אין פּאַריז און בעלגיע און פון דאָרט קיין דרום אַפריקע, דערנאָך קיין לאָנדאָן (דיר. בלומענטאל), ווידער אין פּאַריז (דיר. — יאָזעף קעסלער), נאָך אַמאָל בעלגיע, וווּ ער פירט אַליין אָן מיט אַ טעאַטער, אין וועלכן עס גאַסטראָלירן מיכאַל מיכאַלעסקאַ, בן־עמי, בערטאַ גערסטען און עטלעכע סעזאָנען מיט אַן אייגענער טרופּע איבער אייראָפּע.

אין 1935 זיך צוריקגעקערט אין אַרגענטינע, וווּ ער איז שוין געבליבן שפּילן מיט די אָרטיקע און גאַסטראָלירנדיקע שוישפּילער פון צפון־אַמעריקע.

ר. האָט אויך איבערזעצט די פּיעסע „דאָס לעבן רופט״ פון ביעלאָצערקאָווו.

ר. האָט אויך פאַרעפנטלעכט אין „די פּרעסע״ און „פאָלקס שטימע״ עפּיזאָדן פון יידישן טעאַטער.

דעם 11 סעפּטעמבער 1962 איז ר. געשטאָרבן אין בוענאָס איירעס.

ש. ע.

האַרטמאַן, קאַרל, דר.

געבוירן ביי קריסטלעכע עלטערן אין 1923 אין טשענסטאָכאָוו, פּוילן. ביז 1939 פאַרבראַכט אין ביאַליסטאָק. נאָכן ענדיקן די הויכשול אין 1942 אין ביעלעץ־ביאַלאַ, האָט ער זיך ביז 1945 באַטייליקט אַלס סאָלדאַט אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

האָבנדיק פון שטענדיק אָן אַן אינטערעס אין הומאַניסטישע פאַכן און די טעאַטער־קונסט, האָט ער שטודירט אין אוניווערזיטעט סלאַוויסטיק און מזרח־אייראָפּעישע געשיכטע, גלייכצייטיק אויך אַנגליסטיק און ראָמאַניסטיק.

נאָכן שטודיום האָט ה. געאַרבעט 12 יאָר וויסנשאַפטלעך אין י. ג. הערדער־אינסטיטוט אין מאַרבורג און דערביי פאַרעפנטלעכט פאָרש־אַרבעטן אין ביכער און אַרטיקלען, וועלכע זיינען מיט קליינע אויסנאַמען געווען געווידמעט דער קולטור און גייסטיקער געשיכטע פון פּוילן.

אין 1957 געקומען אין באַרירונג מיטן יידישן טעאַטער אין וואַרשע, ווערנדיק באַזונדערס באַיינפלוסט פון זען אידאַ קאַמינסקאַ שפּילן „מוטער קוראַזש״. פון דעמאָלט אָן האָט ה. זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיטן יידישן טעאַטער. אין די יאָרן 1964 און 1967 האָט ער ווידער געזען איניקע אויפפירונגען אין יידישן טעאַטער אין וואַרשע און האָט זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די אָנפירער פון דאָזיקן טעאַטער. אין 1967 האָט ער אַ געוויסע צייט געאַרבעט אין דער דאָקומענטאַציע פון דעם טעאַטער כדי צו זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר דער געשיכטע פון דעם טעאַטער נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

די דאָזיקע אַרבעט האָט ה. שפּעטער פאַרעפנטלעכט אין „צייטשריפט פיר אָסטפאָרשונג״, באַנד 4. 1968, א״נ „דאָס יידישע טעאַטער אין פּוילן נאָכן צווייטן וועלט־קריג״. די אַרבעט איז געדרוקט אין יידיש אין דעם באַנד.

ה. פירט איצט אָן די פּוילישע רעדאַקציע פון דער דייטשער ראַדיאָ אין קעלן.

ש. ע.

זלמן זילבערצווייג — „האַנטבוך פון יידישן טעאַטער״, מעקסיקע, 1970, ז. 37.
דר. נ. סווערדלין — וואָס דייטש שרייבט וועגן אידישען טעאַטער אין פּוילען נאָכן צווייטען וועלט־קריג, ׳טאָג־מאָרג׳ש״, ניו־יאָרק, 1969.

איצקאָוויטש, סאָניאַ

געבוירן 2 דעצ. (א. ס.) 1894 אין קעשענעוו, בעסאַראַביע. פאָטער — אַ דאַמען־שניידער. פאַרלאָרן די מוטער בעת איר געבוירן ווערן.

געלערנט ביי אַ מלמד. נאָכן קעשענעווער פּאָגראָם, האָט דער פאָטער עמיגרירט קיין אַמעריקע און זי איבערגעלאָזט מיט אַ שטיפמוטער, וועלכע האָט זי אכזריותדיק באַהאַנדלט, אַזוי, אַז זי האָט

באַשלאָסן צו ווערן פרי זעלבסטשטענדיק און באַזיצנדיק אַ שיינע שטים, און היות ווי גראַד האָט דעמאָלט ביי זיי געשפּילט אַ יידישע טרופּע, וועלכע האָט זיך געניייטיקט אין כאָר, איז זי געוואָרן ביי זיי אַ כאָריסטקע. אַ ביסל שפּעטער האָט זי אָנגעהויבן אַרומוואַנדערן מיט פאַרשיידענע טרופּעס, ווו זי האָט זיך דערוואָרבן אַ נאָמען אַלס אַרטיסטקע, באַזונדערס אָבער אַלס זינגערין, און אַזוי האָט זי געשפּילט אין די טרופּעס פון פּישזאָן, גענפער, סעם אַדלער, נוזיק, שטשערבאַקאָוו, ראָטשטיין א״א.

צוליב פאַמיליע־סבות האָט זי זיך, נאָכן שפּילן 20 יאָר אויף דער יידישער בינע, צוריקגעצויגן פון שפּילן און זיך באַזעצט מיט איר פאַמיליע אין קיעוו.

ווייטערדיקער גורל — אומבאַקאַנט.

ש. ע. פון מאַרק לייפּציקער.

„ניי-אַזאַזעל"

יאָנאַס טורקאָוו שרייבט אין זיין בוך „פאַרלאָשענע שטערן":

„ווען די דייטשן האָבן אין וואַרשע דערלויבט צו עפענען דאָס ערשטע יידישע טעאַטער „עלדאָראַדאָ", האָט [דער אַקטיאָר] חיים סאַנדלער באַשלאָסן צו עפענען אַ צווייט טעאַטער. אַ לאַנגע צייט האָט געדויערט ביז סאַנדלער האָט פאַר אַ סך געלט באַקומען אויף דעם אַ דערלויבניש.

דאָס טעאַטער — געהייסן האָט עס „ניי אַזאַזעל" — האָט אַנגעהויבן מיט אַ רעווי־פאַרשטעלונג און שפּעטער אַריבער אויף אַ געמישטן רעפּערטואַר. ס'איז תמיד געווען ביי אים אויספאַרקויפט דאָס טעאַטער און ער האָט געמאַכט, ווי מען האָט געזאָגט, „גאַלדענע געשעפטן".

דאָס טעאַטער „ניי אַזאַזעל" האָט געהאַט איבער 500 זיצפלעצער. געווען ריין, ציכטיק און געשמאַקפול איינגעאָרדנט, האָט זיך געפונען אויף נאָוואָליפּיע 72, ביי דער סאַמע גרענעץ פון געטאָ, ד״ה, ביי דער אַזוי־גערופענער „וואַך", צענדליקער טויזנטער זלאָטעס האָט מען אַריינגעלייגט אויף איבערבויען דעם דאָרטיקן זאַל, וואָרעם פריער איז דאָרט קיין טעאַטער נישט געווען. פאַר דער מלחמה איז אינם דאָזיקן לאָקאַל געווען דאָס געבעט־הויז פון באַפטיסטן. האָט זיך געפונען אַ ייד, אַ הענדלער מיט גרינוואַרג, וועלכער האָט געהאַט סקלאַדעס אין אַ הויז אויף דער אַרישער זייט. ער האָט זיך געטוישט מיט זיי מיט זיין הויז און איבערגענומען דאָס באַפּטיסטן־הויז אין געטאָ. צוזאַמען מיט סאַנדלערן האָט ער באַשלאָסן צו מאַכן דאָרט אַ יידיש טעאַטער, מיט אַ בינע, מיט אַ גאַלערעע א״אַו. מען אָט זיך אין געטאָ געוווּנדערט: אַזאַ שלעכטער פונקט, ביי דער סאַמע „וואַך" ...מען וועט דאָך מורא האָבן צו גיין אין טעאַטער, און ווי ריזיקירן עס אונטערנעמער מיט אַזוי פיל געלט אויף אַ טעאַטער ביי דער געטאָ־וואַך. אָבער די קשיא איז באַלד אויפגעקלערט געוואָרן. דער אויבנדערמאַנטער „גרינוואַרג־הענדלער" האָט געהערט צו די גרעסטע „הורט־סוחרים פון גרינס", ד״ה, צו די גרעסטע שמוגלערס אין געטאָ. דעריבער איז געווען פאַרשטענדלעך פאַרוואָס אים האָט זיך געלוינט אַזוי פיל געלט אַריינצולייגן אין אַ טעאַטער, וואָס שטייט פאַרוואָרפן אין אַ העק, ביי דער סאַמע מויער פון געטאָ . . . דאָרט האָט זיך געפונען די הויפּט־צענטראַלע פון שמוגל. אַרום האַלבע נאַכט פלעגן זיך ברייט עפענען די טויערן פון דער „וואַך", וואָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען מיטבאַטייליקט אין שמוגל־געשעפט, און ריזיקע לאַסט־אויטאָס, אָנגעפילט מיט געשמוגלטע סחורה, פלעגן אַריין דורכן טויער אין געטאָ און נישט דאַרפנדיק ווייט פאָרן, אויסגעליידיקט די אויטאָס און באַלד צוריק אַוועק אויף דער אַרישער זייט, אַזוי ווי עס וואָלט גאָרנישט געווען. דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן שטיל, רויק און קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, אַז די דירעקציע פונם טעאַטער האָט עפעס אַ שייכות צום שמוגל. דער שמוגל האָט נאָרמאַל געבליט, און דאָס וואַרשעווער געטאָ האָט אַ דאַנק דעם געהאַט וואָס צו עסן, הגם די פרייזן אויף לעבנסמיטל זיינען געווען גאָר הויכע.

די דירעקטאָרן פונם טעאַטער האָבן דאָרט אויך איינגעאָרדנט זייערע דירות. נישט איינמאָל פלעגן דאָ אומדערוואָרט אַריינפאַלן פאָרשטייער פון דער דייטשישער געהיימער פּאָליציי און דערווישן דעם גאַנצן געבויאַכטן טראַנספּאָרט שמוגל. אָבער געשעפט איז דאָך געבויט אויף ריזיקע . . מען האָט אין געטאָ דערציילט, אַז בעת אַ נאַכט־רעוויזיע אין שטוב פון איינעם פון די דירעקטאָרן, האָבן פּלוצלינג אָנגעהויבן פליען פלעשער דורך די פענצטער אין גאָרטן אַריין. איינע אַזאַ פלאַש איז געפאַלן אין קאָפּ פון אַ „שמירה"־אַגענט, וועלכער האָט שפּעטער די פלעשער צונויפגעזאַמלט. אין די פלעשער זענען, משמעות, געווען באַהאַלטן דאָלאַרן. פון דער שמוגל־צענטראַלע האָבן געלעבט הונדערטער מענטשן.

געעפנט האָט סאַנדלער דאָס טעאַטער מיט אַ רעווי „די לוסטיקע קאַפּעלע". די רעווי איז אויסגעשטעלט געוואָרן מיט גאָר אַ גרויסן לוקסוס, ביי זייער אַ רייכער אויסשטאַטונג. פאַר אַלע אַרטיסטן האָט מען ספּעציעל געניייט קאָסטיומען, נישט רעדנדיק שוין פון סאַנדלערן אַליין, וועלכער האָט פאַרמאָגט אַ ניי־אויפגענייטן ווייסן פראַק און אַ שוואַרצן פראַק, אַ ווייסן סמאָקינג און אַ שוואַרצן סמאָקינג, און אַלץ — פון די טייערסטע שטאָפן און זיידנס. די אויסשטאַטונג פון דער בינע און די קאָסטיומען האָבן אָפּגעקאָסט אין די צענדליקער טויזנטער זלאָטעס. מען מוז צוגעבן, אַז די דאָזיקע רעווי איז געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ. שפּעטער האָט אָבער סאַנדלער אויפגעפירט אין זיין אייגענער באַאַרבעטונג ׳מאָטקע גנב׳ פון ש. אַש, איז עס געווען איין גרויסער סקאַנדאַל. ׳מאָטקע׳ און „מערי" האָבן אויף דער בינע געשטעלט אַ חופּה וקדושין כדת משה וישראל. . . „מאָטקע" איז צו דער חופּה געקומען אין אַ לאַנגער יידישער קאַפּאָטע און קליין היטעלע. סאַנדלער האָט באַשלאָסן „מאָטקען" פרום צו מאַכן, צו להכעיס די שונאים . . . אַזעלכע הפקרדיקע האַנדלונגען אויף דער בינע זיינען געווען אין גייסט פון דעם גלענצנדיקן שוישפּילער חיים סאַנדלער.

אין געטאָ האָט חנה לעווין אין טעאַטער פון איר מאַן „ניי־אַזאַזעל" געפייערט, אין יאָר 1942, איר 30־יאָריקן בינע־יובל. די „פייערונג" האָט געדויערט פון 6 אָוונט און זיך געצויגן אַ גאַנצע נאַכט (אין יענער צייט האָט מען נאָך 9 אַ זייגער אין אָוונט שוין נישט געטאָרט גיין איבער די גאַסן). מען האָט געשפּילט „ליבע און פאַרראַט". אין דער דאָזיקער פאָרשטעלונג, ווי אויך אינם דיווערטיסמענט, האָבן, אויסער די יובילאַרין, אָנטייל גענומען פאָלגנדיקע אַקטיאָרן: אייזיק סאַמבערג, חיים סאַנדלער, שמחה פאַסטעל, ראָזאַ גאַוועל, ראָזאַ סאַנדלער, דוד האַמבורגער, י. באַלבירסקי, ז. סאַלווע (דער יובילאַרינס איידעם), הילסבערג (די טאָכטער פונם אַקטיאָר מאָטל הילסבערג), יעקב וויינבערג, יוסף נייווירט און וואָלף נייהויז. קיין איינער פון די אויסגערעכנטע געפינט זיך שוין מער נישט צווישן די לעבעדיקע. . .